

ХИБРИДНА НАСТАВА У ВИСОКОШКОЛСКОМ ОБРАЗОВНОМ КОНТЕКСТУ¹

Јована Арсић

Универзитет у Нишу, Педагошки факултет у Врању

Марија Јовановић²

Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Департман за педагогију

Апстракт: Интензивне промене које је пандемија ковида 19 унела у све светске образовне системе у значајној мери су измениле и приступ организационим моделима наставе. Традиционална непосредна настава препушта место настави на даљину, онлајн настави и хибридној настави. Као организациони модел наставног рада који у себи комбинује непосредни наставни рад и онлајн наставу, хибридна настава доживљава своју пуну актуелизацију управо у овом кризном периоду. Успевајући да одговори на потребе и захтеве пандемијских изазова, хибридна настава преузима примат на свим нивоима система образовања. Посебно место и улогу има у систему високог образовања односно високошколске наставе. Из овог разлога циљ рада јесте да утврди дидактичке особености и вредности хибридне наставе из перспективе студената. У циљу обезбеђивања што поузданијих резултата, узорком истраживања обухваћени су искључиво студенти који су током студија похађали неки модел хибридне наставе. Резултати истраживања показују позитивне перцепције студената о дидактичким особеностима хибридне наставе и њеним вредностима. Као доминантне дидактичке особености хибридне наставе издвојиле су се квалитетно комбиновање стратегија директног подучавања и онлајн наставе, ефикасност и усклађивање личних и студентских обавеза и обезбеђивање услова за учење и напредовање студената сопственим темпом. С друге стране, студенти као кључне вредности овог наставног модела перципирају финансијску и временску економичност и ефикасну организацију времена. Утврђене позитивне перцепције студената недвосмислено упућују на низ педагошких импликација о вредности, значају и потреби примене овог модела наставе и у постпандемијском периоду, у смислу додатне подршке у остваривању ефикасног високошколског образовања.

Кључне речи: хибридна настава, високошколска настава, студенти, дидактичке особености, образовни контекст

¹ Припремљено у оквиру пројекта Афирмација педагошке теорије и праксе у савременом друштву, који се изводи на Филозофском факултету Универзитета у Нишу (бр. 300/1-14-5-01).

² marija.jovanovic@filfak.ni.ac.rs

Увод

Хибридна настава као савремени дидактички систем у коме се комбинују традиционални модели непосредног наставног рада и онлајн настава, добија на значају и актуелности у периоду пандемије корона вируса. Глобални карактер пандемије наметнуо је пред све светске образовне системе мноштво изазова. У значајно измењеном животном и образовном контексту требало је обезбедити што оптималније начине образовања и наставе. Сложеност овог захтева произилазила је из потребе да се здравствена заштита ученика обезбеди потпуним искључивањем социјалних контаката или њиховим свођењем на минимум, с једне стране, и неопходности да се сачува континуитет образовног процеса, с друге стране. Одлуком Владе Републике Србије о обустави реализовања наставе („Службени гласник РС”, бр. 30/20), целокупан васпитно-образовни рад, на свим нивоима школовања, премештен у онлајн окружење. Тако је настава на даљину постала једини безбедан и прихватљив начин за реализовање васпитно-образовног рада. Систем високог образовања је делио исту судбину, суочавајући се са изазовом бржег и ефикаснијег реаговања у смислу обезбеђивања што оптималнијих услова за несметану реализацију наставних активности. Кроз препоруке за спречавање и сузбијање ковида 19, које се односе на начин организовања и реализације наставе у даљем периоду, Министарство просвете, науке и технолошког развоја, омогућило је високошколским установама реализацију наставе: (1) радом у малим групама у просторијама факултета, (2) онлајн и/или (3) комбинованим моделом наставе. Специфичности организационих форми, реални материјално-технички ресурси високошколских установа, дидактичко-методичка и информатичка компетентност наставника имали су за последицу разноликости приступа наставном раду. Хибридна настава је врло брзо постала доминантан модел реализовања наставног процеса на факултетима. Контекст високог образовања који карактерише рад са великим бројем студената који потичу из различитих, често удаљених средина најпре је поставио хибридну наставу као доминантан па често и једини начин реализације наставе. С обзиром на улогу и значај који је хибридна настава имала током трајања пандемије ковида 19, али и педагошке и дидактичко-методичке вредности и бенефите које има у постпандемијском периоду, у раду је пажња усмерена на истраживање овог значајног питања.

Дидактичке карактеристике и модели хибридне наставе

Термин хибридна настава се често поистовећује са терминима *настава на даљину* и *електронско учење*. Изједначавање ових појмова је са аспекта дидактичких карактеристика потпуно неоправдано и неприхватаљиво те је неопходно извршити њихову терминолошку дистинкцију.

Настава на даљину (*distance teaching and learning*) подразумева модел наставног рада „који се користи када се предавач и корисник (ученик, студент, полазник курса) не налазе на истом месту и може се реализовати путем допис-

них студија, аудио, видео и рачунарских технологија“ (Ристић и Мандић, 2019: 38). Основна карактеристика ове наставе јесте одсуство директне, непосредне комуникације између наставника и ученика односно њено остваривање путем техничких средстава и помагала. Први облици наставе на даљину реализовани су дописно, поштом, телефоном, радиом, телевизијом, док се данас она остварује путем разноврсних телекомуникационих средстава, рачунара и рачунарских мрежа и система.

Електронско учење (*енг. E-learning, E-учење*) дефинише се као један аспект наставе на даљину (Петровић, 2009) јер представља учење подржано информационо-комуникационом технологијом. То је облик учења, поучавања или образовања који је потпомогнут оним технологијама које су засноване на веб-у. Е-учење обухвата коришћење ИКТ-а у образовању и традиционалној настави кроз употребу презентација, рачунарских симулација, коришћење веб садржаја и слично. Оно, дакле, не подразумева само спровођење образовног процеса на даљину и физичку дистанцу учесника, већ обухвата и употребу технологије као саставног дела или допуне класичном образовању (Солеша, 2007). У наставној пракси електронско учење се најчешће примењује у два модалитета, као комбинација са традиционалном наставом у учионици у облику мешовитог учења (Путник, 2013) или као „чисто е-учење“ које се реализује искључиво као онлајн самостално учење посредством дигиталних технологија и интернета (Милићевић, Милићевић и Милић, 2014). С обзиром на карактер комуникације, разликују се синхронно и асинхронно електронско учење. Код *синхроног електронског учења* електронска комуникација се одвија у реалном времену што пружа могућност интеракције наставника и ученика путем апликација за видео и веб конференцију (Perveen, 2016). Код асинхроног електронског учења изостаје реални интеракцијски оквир комуникације јер су материјали за учење раније креирани и снимљени (Malik, Fatima, Hussain & Sarwar, 2017) и стално су доступни ученицима.

Хибридна настава, мешовита настава, комбинована настава (*енг. hybrid learning, blended learning, mix-mode learning*) представља флексибилан модел организације наставе који подразумева заједнички рад наставника и ученика кроз мешовите начине извођења наставе – комбиновање непосредног рада у школи (лицем у лице) и онлајн наставе (Graham, 2013). Традиционална предавања и веб технологија се комбинују и уједно међусобно допуњују (Станковић и Стоименов, 2010). Специфичност хибридне наставе огледа се у необавезности да наставници и ученици током читавог трајања образовно-васпитног рада буду у непосредном контакту. Дужина непосредне комуникације у хибридној настави планира се и програмира у зависности од природе садржаја који се реализује, развојних карактеристика и потреба ученика и расположивих образовних и ИКТ ресурса. Непосредни наставни рад који се остварује у оквиру хибридне наставе омогућава директну комуникацију између наставника и ученика и обезбеђује висок ниво интерактивности у реализацији дефинисаних образовних циљева. Основни облици рада јесу групни рад и рад у паровима док се фронтални приступ користи једино приликом уводне инструктаже и ре-

зимирања закључака. Колаборативно и сарадничко учење, истраживачки рад ученика и индивидуализација наставног рада које се остварују у непосредној настави надограђују се систематски и целисходно планираном и реализованом онлајн наставом. Применом разноврсних онлајн алата и платформи у онлајн настави обезбеђује се континуирани образовни контакт и утицај на ученике и изван школског времена. Овај сегмент хибридне наставе оријентисан је на индивидуализацију образовног рада, подстицање самосталности код ученика, стваралаштва, креативности, критичког промишљања и развој вештина и навика. Својим карактеристикама хибридна настава повећава осетљивост за потребе студената, подстиче интерактивност и ефективности учења.

У односу на особености комбиновања наставних стратегија и приступа у њој, издваја се неколико модела хибридне наставе. Тако Стакер и Хорн (Staker & Horn, 2012) говоре о шест модела хибридне наставе:

1. модел лице у лице (*Face-to-Face Driver*) представља реализацију класичне наставе у учионици која се допуњава онлајн учењем. Овим моделом омогућава се ученицима индивидуализација темпа рада и напредовања као и додатна помоћ и подршка у учењу путем онлајн алата;
2. флексибилан модел (*Flex*) подразумева коришћење онлајн платформи којима се реализује већина садржаја из наставних планова и програма. Доминантно онлајн учење се индивидуално планира за сваког ученика док се комуникација лицем реализује по ученој или исказаној потреби, захтеву ученика или договору између ученика и наставника;
3. модел онлајн лабораторије (*Online Lab model*) карактерише савладавање наставног програма искључиво коришћењем онлајн платформе у лабораторијским условима односно окружењу. Специфични лабораторијски услови омогућавају контролисано коришћење онлајн платформи које се не користе или се отежано користе у класичној учионици;
4. модел самосталног комбиновања (*Self-blended model*) представља такав модел хибридног учења у којем се традиционална настава допуњује додатним онлајн активностима ван школе што омогућава ученицима да похађају наставу која није предвиђена наставним планом и програмом. Овај модел омогућава ученицима да самостално, сходно својим мотивима и образовним потребама бирају и комбинују различите онлајн активности;
5. онлајн модел (*Online model*) подразумева рад ученика на даљину, при чему се материјали за учење достављају искључиво преко онлајн платформи. Овај модел комбинованог учења је погодан за ученике којима је потребна већа самосталност, флексибилност и независност у својим дневним активностима (Staker & Horn, 2012). Директна настава се организује само у виду формалних провера;
6. ротациони модел (*Rotation model*) представља организацију наставе у којој се врши наизменично коришћење/комбиновање различитих метода и облика наставног рада и одређеног модела онлајн учења. У

зависности од начина ротације метода и облика, овај модел има своје подмоделе: позиционо-ротациони модел, лабораторијско-ротациони модел, модел изврнуте учионице и модел индивидуалне ротације. Као најзаступљенији модел ротациони модел хибридне наставе у пракси јавља се модел изокренуте учионице (Благданић и Ристић, 2015; Вујовић и Ристић, 2015; Antonova, Shnai & Kozlova 2017; Николић, Цекић-Јовановић Милетић, 2021). Овај модел омогућава ученицима да приступају различитим дигиталним наставним садржајима како би на непосредном наставном часу дискутовали (Благданић и Ристић, 2015), решавали специфичне истраживачке проблеме и слично.

Имајући на уму њене специфичности, хибридна настава превазилази слабости традиционалне и онлајн наставе понаособ, и обједињује њихове предности. Као основне дидактичке вредности истичу се: завидан ниво директне комуникације и интеракције међу актерима наставног процеса, просторна и временска флексибилност у реализацији (Garcia, Redel, & Martiny, 2021), доступност материјала, квалитет рада ученика, економичност (Митић, Распоповић, Галетин, Ракић и Лечић, 2014), осамостаљивање ученика у васпитно-образовном процесу, индивидуализација и диференцијација наставе, развијање дигиталне писмености и компетенција ученика, развој професионалних квалитета као што су самомотивација, самоодговорност, дисциплина (Lalima & Dangwal, 2017), подстицање креативности, стваралаштва и др.

Захваљујући базичним својствима и дидактичким вредностима, хибридна настава представља значајан дидактички ресурс савременог образовања.

Хибридна настава из угла истраживачких налаза

Истраживања усмерена на проучавање хибридне наставе нису бројна. Основни разлог налази се у чињеници да је овај модел наставе доживео потпуну актуелизацију у последње три године, те се систематичније студије усмерене ка њој тек очекују. За потребе овог рада важно је указати на налазе неких релевантних, недавно спроведених истраживања.

Истраживање под називом *Информационо-комуникационе технологије у високошколској настави на Косову и Метохији: тренутно стање и перспективе* (Стојановић, Денић и Илић, 2021) једним делом је било усмерено и на утврђивање модела наставног рада који преферирају студенти и наставници у односу на заступљеност ИКТ: конвенционални облик рада, наставу уз примену ИКТ и комбиновани начин рада. На основу резултата онлајн анкете, утврђено је да је комбиновани облик наставе најпожељнији и међу студентима (62,9%) и међу наставницима (58,8%). За наставу која се ослоњена искључиво на примену ИКТ определило се 22,7% студената и 21,7% наставник. Најмање пожељан модел наставног рада у обе групе испитаника јесте конвенционални облик рада (14,4% студената и 19,5% наставника).

Слични резултати могу се пронаћи и у истраживању ауторки Пауковић и Крстинић. Истраживање ставова редовних и ванредних студената о пожељном начину извођења наставе, показује да и редовни и ванредни студенти у готово једнаком броју (52% и 53%) преферирају хибридни начин извођења наставе, односно комбинацију онлајн наставе и класичних метода поучавања (2021). Онлајн настава одговара мањем броју студената. Најмањи број испитаника гледа на класичну наставу као на најпожељнији модел наставног рада.

У докторској дисертацији *Утицај примене хибридне наставе употребом Moodle платформе и ПхЕТ симулација у физици на ученичке перформансе* ауторке Дороцки (2022), експерименталним путем је испитиван утицај хибридне наставе на ученичке перформансе, ментални напор, научно резонување и мотивацију на часовима физике у средњој школи у Србији. Истраживање је показало да настава заснована на хибридном учењу има позитивне и значајно више дидактичке вредности него традиционална настава. Резултати су показали да она позитивно утиче на ученичко постигнуће, а као таква узрокује и статистички значајно смањење самоперципираног менталног напора ученика, повећава мотивацију за учење физике и активира виши ниво научног резонувања.

Када је реч о ученичком постигнућу, студија спроведена на тајландским острвима (Katasila & Roopron, 2022) истраживала је ефекте комбинованог учења на усвајање нових речи енглеског језика. Резултати су показали да је комбиновано учење имало позитивне ефекте на усвајање нових речи и развој ученичког вокабулара. Резултати поновног тестирања показали су да се речник ученика статистички значајно побољшао након што су применили комбиновани модел учења.

Однос ученика, родитеља и наставника према моделу редовног, онлајн и комбинованог начина наставног рада, приказан је у раду ауторки Пелемиш и Јовановић (2021). Резултати истраживања показују да комбиновани модел рада најбоље оцењују наставници, док је код родитеља ситуација другачија (без обзира што већи проценат родитеља из приградске средине даје предност комбинованом моделу наставе). Већина испитаника бира редовну наставу као најбољи модел образовно-васпитног рада. Приметна је разлика у проценама ученика у односу на средину из које потичу. Тако, ученици из градске средине чешиће бирају редовну наставу као најпожељнији модел наставног рада.

Аутори Doğan & Saraç (2022) истраживали су перцепције наставника о могућностима и изазовима са којима се сусрећу у условима руковођења наставом у хибридном образовном окружењу, недостацима и препорукама за успешно превазилажење истих. Резултати овог истраживања недвосмислено показују да се пракса хибридне наставе суочава са многобројним изазовима и тешкоћама. Као основне недостатке хибридне наставе идентификовали су: изолацију ученика, ослањање на самодисциплину, разне врсте дистрактора, немогућност праћења свих ученика у групним активностима, напуштање часа без дозволе, техничке проблеме, ограничену вршњачку сарадњу, недостатак мотивације, варање током онлајн процене знања и др. Предлози проистекли из истраживачких налаза везују се за: нужност дефинисања јасних правила у

организацији хибридне наставе, организовање рада у мањим група како би се увиделе потребе студената, обезбеђивање неопходне обуке за рад и избор технолошки компетентних чланова групе који би успешно водили процес хибридног учења.

Вујовић и Ристић (2015) истичу да су у оквиру хибридног модела рада наставна постигнућа већа, да интерактивне технологије мотивишу и наставнике и ученике/студенте, да ученици/студенти могу напредовати у складу са предзнањима и интересовањима која имају. Мултимедијални образовни ресурси омогућавају наставницима да бирају различите методе поучавања и уводе нове интерактивне технологије у наставни процес. Као значајна вредност хибридне наставе издваја се и континуирана интерактивна евалуација постигнућа сваког ученика/студента (Ристић, 2009).

Критичким освртом на налазе теоријских и емпиријских истраживања која су за предмет свог проучавања имала разне сегменте примене хибридног модела наставе могу се издвојити многоструке вредности ове наставе, али и изазови са којима се суочава непосредна наставна пракса. У том смислу, важно је нагласити да је неопходно свеобухватније и темељније истраживање овог питања, посебно када се говори о контексту високог образовања и његовим специфичностима. Истраживачка стремљења треба оријентисати на идентификовање вредности и бенефита овог наставног модела током пандемије и њихове ефикасне имплементације у савремени постковид наставни контекст. Важно подручје примене, усавршавања и иновативног имплементирања хибридне наставе, свакако јесте високошколско образовање.

Методолошки приступ

С обзиром на значај и користи хибридне наставе у високом образовању, чини се важним утврдити перцепције директних корисника образовних услуга/студената о дидактичким особеностима (специфичностима) и вредностима овог модела наставе. У истраживању је коришћена метода теоријске анализе и дескриптивна метода а подаци су прикупљени техником скалирања путем петостепене скале процене Ликертовог типа. Релијабилност инструмента потврђена је Кронбах Алфа тестом. Утврђена вредност износи 0.9, што показује добру поузданост и унутрашњу конзистентност скале за обухваћени узорак. Истраживање је спроведено крајем 2022. године, коришћењем *online* апликације „Google упитник” која је студентима прослеђена путем мејла. Узорак обухваћен истраживањем чине 164 активна студента основних и мастер академских студија на територији југоисточне Србије. Узорак је намеран чиме је обезбеђен његов највиши ниво репрезентативности. Узорком истраживања обухваћени су искључиво студенти који су током студија похађали неки од модела хибридне наставе. Структура узорка у односу на независне варијабле приказана је у Табели 1.

Табела 1

Структура узорка

	Број испитаника у истраживању	f	%
Ниво студирања	Основне академске студије	145	88.4
	Мастер академске студије	19	11.6
	Укупно	164	100
Област образовања студената	Друштвено-хуманистичка област	124	75.6
	Природно-математичка област	16	9.8
	Техничко-технолошка област	24	14.6
	Укупно	164	100

У односу на ниво студија заступљенији су студенти основних академских студија (88,4%), док је према научној области највећи број оних који припадају друштвено-хуманистичким наукама (75,6%). У структури узорка најмање су заступљени студенти из природно-математичке области (9,8%).

Резултати истраживања

Дидактичке особености хибридне наставе

Хибридна настава као савремени модел наставе која квалитетним планирањем, програмирањем, организовањем превазилази недостатке онлајн и традиционалне наставе представља вредан ресурс савремене високошколске наставе. Први аспект истраживања перцепција студената о овом питању реализован је кроз призму сагледавања њених дидактичких особености.

Табела 2

Перцепције студената о дидактичким особеностима хибридне наставе изражене кроз средњу вредност

дидактичке особености хибридне наставе	M	Sd
квалитетно комбиновање директне и онлајн наставе	4.04	1.11
ефикасно усклађивање личних и студентских обавеза	3.94	1.24
учење и напредовање сопственим темпом	3.81	1.18
доступност материјала за учење	3.67	1.18
квалитетна комуникација са професорима и сарадницима	3.41	1.32

Анализом добијених резултата може се закључити да студенти као најизраженију дидактичку особеност хибридне наставе перципирају квалитетно комбиновање директне наставе и онлајн учења (M=4.04) док квалитет комуникације са професорима и сарадницима најмање препознају (M=3,41) у односу на остале карактеристике. Прегледом просечних вредности свих испитиваних дидактичких особености може се закључити да студенти позитивно вреднују њихову заступљености што говори о завидном нивоу њихове остварености у пракси.

Табела 3
Дидактичке особености хибридне наставе

Дидактичке особености хибридне наставе		Уопште се не слажем	Не слажем се	Нити се слажем, нити се не слажем	Слажем се	У потпуности се слажем	Σ
учење и напредовање сопственим темпом	f	9	12	42	39	62	164
	%	5.5	7.3	25.6	23.8	37.8	100
ефикасно усклађивање личних и студентских обавеза	f	10	12	34	30	78	164
	%	6.1	7.3	20.7	18.3	47.6	100
квалитетна комуникација са професорима и сарадницима	f	19	22	40	39	44	164
	%	11.6	13.4	24.4	23.8	26.8	100
Доступност материјала за учење	f	10	13	50	39	52	164
	%	6.1	7.9	30.5	23.8	31.7	100
квалитетно комбиновање директне и онлајн наставе	f	6	7	40	33	78	164
	%	3.7	4.3	24.3	20.1	47.6	100

Посматрано са аспекта индивидуализације наставног рада може се закључити да студенти изразито позитивно перципирају ову карактеристику хибридне наставе. Свега 5,5% односно 7,3% њих изражавају негативне перцепције о могућности учења и напредовања сопственим темпом у хибридној настави. Изразито позитивно (47,6%) студенти перципирају могућност усклађивања личних и студентских обавеза у хибридној настави. Ако се томе дода податак да позитивну перцепцију о овој карактеристици има још 18,3% студената односно да свега 6,1% њих апсолутно пориче њену заступљеност, може се закључити да управо овај модел наставе пружа могућности за ефикасно решавање проблема преклапања и преоптерећености студената многобројним наставним и предиспитним активностима.

Табела 4
Перцепције студената о дидактичким особеностима хибридне наставе у односу на ниво студија и научну област

Ниво студирања	N	M	Sd	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
основне академске студије	145	3.76	1			
мастер академске студије	19	3.84	.72	-.42	162	.68
Научна област	N	M	sd	F	df	p
друштвено-хуманистичка област	124	3.77	.99			
природно-математичка област	16	3.54	1.07	.908	163	.405
техничко-технолошка област	24	3.96	.91			

У односу на ниво студија и научну област није утврђено постојање статистички значајне разлике у перцепцији студената. Иако су нешто позитивније перцепције о истраживаним дидактичким особеностима хибридне наставе исказали студенти мастер студија (3.84) и студенти из области техничко-технолошких наука (3.96). Не може се говорити о разликама на нивоу статистичке значајности. Детектована разлика може се приписати искуству у првом случају, односно информатичким компетенцијама студената, у другом случају.

Вредности хибридне наставе

Савремена дидактика и резултати досадашњих истраживања овог питања као главне предности хибридне наставе дефинишу већу флексибилност образовног процеса, могућност да се допре до великог броја ученика, једноставну примену материјала за учење, приступачност, већу индивидуализацију у настави и могућност снимања сесија у различите сврхе (Doğan & Saraç, 2022). С циљем утврђивања предности примене хибридне наставе у високошколској наставној пракси истраживањем студентских перцепција обухваћен је и овај сегмент.

Табела 5

Перцепције студената о вредностима хибридне наставе изражене кроз средњу вредност

Вредности хибридне наставе	M	Sd
финансијска и временска економичност	4.32	1.01
ефикасна организација времена	4.24	1.08
комбиновање директне и онлајн наставе према потребама студената	3.96	1.12
разноликост наставних материјала	3.95	1.13
коришћење интернета	3.94	1.14
коришћење различитих медија за презентовање наставног садржаја	3.93	1.19

Добијени подаци говоре у прилог констатацији да је најдоминантнија вредност хибридне наставе њена финансијска и временска економичност ($M=4,32$; $sd=1,01$). Такође изражена вредност хибридне наставе јесте ефикасна организација времена ($M=4,24$; $sd=1,08$). Остале вредности хибридне наставе студенти скоро уједначено перципирају: комбиновање директне и онлајн наставе према потребама студената (3,96), разноликост наставних материјала (3,95), коришћење интернета (3,94), коришћење различитих медија за презентовање наставног садржаја (3,93). Високо позиционирање истраживаних вредности хибридне наставе је врло охрабрујуће и наводи на закључак да студенти за хибридну наставу везују позитивно искуство односно препознају њене вредности у непосредној наставној пракси.

Табела 6
Перцепције студената о вредностима хибридне наставе

Вредности хибридне наставе	Уопште се не слажем	Не слажем се	Нити се слажем, нити се не слажем	Слажем се	У потпуности се слажем	Σ
коришћење интернета	7	13	31	45	68	164
	4.3	7.9	18.9	27.4	41.5	100
коришћење различитих медија за презентовање наставног садржаја	8	16	26	44	70	164
	4.9	9.8	15.9	26.8	42.7	100
разноликост наставних материјала	8	10	31	48	67	164
	4.9	6.1	18.9	29.3	40.9	100
комбиновање директне и онлајн наставе према потребама студената	6	13	30	47	68	164
	3.7	7.9	18.3	28.7	41.5	100
финансијска и временска економичност	4	7	20	35	98	164
	2.4	4.3	12.2	21.3	59.8	100
ефикасна организација времена	8	3	23	37	93	164
	4.9	1.8	14	22.6	56.7	100

У прилог констатованом позитивном перципирању вредности хибридне наставе говоре и подаци о појединачним перцепцијама. Код свих истраживаних вредности хибридне наставе, изразито негативне (уопште се не слажем) и негативне (не слажем се) перцепције су заступљене у свега 2,4% до 4,9% односно 1,8% до 7,9%. С друге стране перцепције са позитивном конотацијом су код свих сагледаних вредности, у збиру заступљене са више од 70% .

Табела 7
Перцепције студената о вредностима хибридне наставе у односу на ниво студија и научну област

Ниво студирања	N	M	sd	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
основне академске студије	145	4.03	.9			
мастер академске студије	19	4.28	.6	-1.19	162	.235
Научна област				<i>F</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
друштвено-хуманистичка област	124	4.09	.83			
природно-математичка област	16	3.61	1.16	2.42	163	.092
техничко-технолошка област	24	4.17	.8			

Резултати приказани у горњој табели показују да не постоји разлика у перцепцији студената о вредностима хибридне наставе. Ипак, с дидактичког аспекта вредан је податак да студенти техничко-технолошких и друштвено-хуманистичких наука нешто чешће перципирају вредности хибридне наставе у односу на своје колеге са природно-математичких програма. Овакви пода-

ци нису изненађујући ако се има у виду развијена ИКТ компетентност која се везује за студије ТТ наука. Уз то, рекло би се да се као значајни фактори који условљавају смер перцепција могу издвојити управо дидактичко-методичка знања и компетенције које су својствене за образовање студента у области друштвено-хуманистичких наука.

Закључна разматрања

Проблеми организације савремене наставе спадају у ред најактуелнијих дидактичких питања. Њиховој релевантности и популаритету допринели су савремени трендови у образовној сфери, али и измењене околности и пратећи захтеви највеће глобалне кризе – пандемијских кретања изазваних корона вирусом. Обезбеђивање континуитета образовног процеса у условима социјалног дистанцирања ставило је пред креаторе образовних политика, али и саме актере наставног процеса многа питања и изазове. Обезбедити квалитет наставног рада, уз очување здравља као императив, није био нимало лак задатак. Један од савремених модела наставног рада који је својим организационим и дидактичким особеностима био модел избора јесте хибридна настава. Као модел наставног рада у коме се комбинују директни наставни рад и онлајн настава, хибридна настава доживљава потпуну актуелизацију управо у условима пандемијског наставног рада. Иако заступљена на свим нивоима, њена улога и значај у високошколском образовању је од непроцењиве важности. Истицање улоге и значаја хибридне наставе на овом нивоу образовања проистиче из чињенице да управо систем високог образовања, за разлику од основног и средњег, није имао системску подршку у области организовања наставе.

Циљ нашег рада био је да утврди дидактичке особености и вредности хибридне наставе из перспективе студената. Истраживање спроведено на узорку студената који су током студирања имали искуство са неким моделом хибридне наставе показује њихове позитивне перцепције о овом питању. Резултати су показали позитивне рефлексije студената у односу на искуства у хибридној настави, те на издвајање квалитетног комбиновања директног подучавања и онлајн наставе као доминирајуће од свих испитиваних вредности. Као такви, сагласни су са истраживачким налазима ауторки Бикицки и Вережан (2012) које истичу да хибридна настава не треба да буде једноставна комбинација традиционалне и онлајн наставе, већ модел рада у који треба уложити напоре да се у највећој мери искористе предности оба облика наставе.

Такође, судећи по добијеним налазима хибридна настава омогућава значајан ниво индивидуализације наставног рада јер се као особености овог модела наставе издвајају напредовање студената сопственим темпом, доступност разноврсних дидактичких материјала и омогућавање повољних услова за усклађивање личних и студентских обавеза.

Посматрано из угла вредности односно бенефита хибридне наставе утврђена је њена економичност како по питању времена тако и у домену финан-

сијских средстава. Између осталог, овај модел наставе карактерише висок ниво флексибилности у погледу планирања и реализовања наставних активности.

Утврђене перцепције показују да студенти за хибридну наставу везују позитивно искуство. Како идентификоване особености и вредности хибридне наставе представљају важна питања организовања наставе, као основни за кључак се намеће нужност педагошког деловања у области имплементације овог модела наставе у систем високошколског образовања. Хибридна настава представља изразито вредан дидактички ресурс који се може ефикасно примењивати у високошколској наставној пракси, те га је потребно интегрисати у курикулуме наставних предмета и планове рада наставника и сарадника. Њоме се успешно могу превазићи недостаци традиционалне наставе и створити услови за успешнију индивидуализацију наставног рада, развој самосталности студената и њихово оспособљавање за компетентно професионално деловање.

Литература

- Antonova, N., Shnai, I. & Kozlova, M. (2017). Flipped Classroom in the Higher Education System: a Pilot Study in Finland and Russia. *The New Educational Review* 48(2): 17–27 DOI:10.15804/tner.2017.48.2.01.
- Бикички, Н., Вережан, Т. (2022). Фактори који утичу на опредељење студената за комбиновану или онлајн наставу пословног енглеског језика, њихове стратегије и постигнуће на испитном тесту. *Методички видици*, 13(13), 99–117. doi:10.19090/mv.2022.13.99-117.
- Благданић, С., Ристић, М. (2015). Подстицај развоја историјског мишљења применом хибридног модела е-учења. *Учење и настава*, 1(3), 513–528.
- Вујовић, А., Ристић, М. (2015) Хибридна настава - могућности реализације модела изокренуте учионице у настави француског језика на Учитељском факултету. *Примењена лингвистика*, 16, 143–150. <https://doi.org/10.18485/primling.2015.16.12>
- Doğan, M., & Saraç, M. (2022). Redefining Classroom Management in Hybrid Education Setting from the Perspectives of EFL and German Language Instructors. *International Journal of Asian Education*, 3(2), 87–96. <https://doi.org/10.46966/ijae.v3i2.285>
- Дороцки, М. (2022). Утицај примене хибридне наставе употребом Моодле платформе и ПхЕТ симулација у физици на ученичке перформансе. *Докторска дисертација*. Нови Сад: Природно-математички факултет. https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/20568/Disertacija_12534.pdf?sequence=1.
- Garcia, A. L. M., Redel, E., & Martiny, M. M. (2021). Modelo de ensino-aprendizagem híbrido de alemão no Brasil: uma tendência contemporânea desafiadora? *Pandaemonium*, 24(42), 137–164.
- Graham, C. R. (2013). Emerging practice and research in blended learning. In M. G. Moore (Ed.), *Handbook of distance education* (3rd ed., pp. 333–350). Routledge.
- Katasila, P. & Poonpon, K. (2022). The Effects of Blended Learning Instruction on Vocabulary Knowledge of Thai Primary School Students. *English Language Teaching*, 15(5), 52–68. doi:10.5539/elt.v15n5p52

- Lalima & Dangwal, K.L., (2017). Blended Learning: An Innovative Approach. *Universal Journal of Educational Research*, 5(1), 129–136. DOI: 10.13189/ujer.2017.050116.
- Malik, M., Fatima, G., Hussain, C. A. & Sarwar, A. (2017). E-learning: students' perspectives about asynchronous and synchronous resources at the higher education level, *Bulletin of Education and Research*, 39(2), 183–195.
- Милићевић, В., Милићевић, З., Милић, Н. (2014). Електронско учење у Србији применом Моодле софтвера. *Часопис из области економије, менаџмента и информатике „БизИнфо“*, 5(1), 71–82.
- Митић, П., Распоповић, Н, Галетин, М., Ракић, С., Лечић, Д. (2014). Blended learning на универзитетима: предности и недостаци. У XX скуп Трендови развоја “Развојни потенцијал високог образовања”. Факултет техничких наука, Нови Сад, 177–180.
- Николић, С., Цекић-Јовановић, О., Милетић, А. (2021). Искуства учитеља у примени хибридног модела изокренута учионица у настави природе и друштва током пандемије. *Узданица*. 18(2), 187–204, DOI 10.46793/Uzdanica18.II.187N.
- Одлука о обустави извођења наставе у високошколским установама, средњим и основним школама и редовног рада установа предшколског васпитања и образовања (2020). *Службени гласник РС*, бр. 30/20.
- Pauković, M & Krstinić, M. (2021). *Hibridna nastava - izazovi i mogućnost “novog normalnog”* Obrazovanje za poduzetništvo, 11(2), 130-139. <https://doi.org/10.38190/ope.11.2.7>
- Perveen, A. (2016). Synchronous and Asynchronous E-Language Learning: A Case Study of Virtual University of Pakistan. *Open Praxis*, 8(1), 21–39. DOI: <http://doi.org/10.5944/openpraxis.8.1.212>.
- Препоруке за превенцију болести Covid- 19 на високошколским установама у оквиру мера везаних за спречавања ширења болести Covid- 19. <https://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2020/09/Dopis-MPNTR-preporuke-za-prevenciju-bolesti-COVID-19-1.pdf>
- Пелемиш, Д., Јовановић, Д. (2021). Комбиновани, онлајн и редовни модел наставе у градској и приградској средини. У: И. Јеремић, Н. Николић и Н. Коруга *Сусрети педагога Национални научни скуп: Васпитање и образовање у дигиталном окружењу* (153–160) Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду – Институт за педагогију и андрагогију – Педагошко друштво Србије.
- Петровић, М. (2009). Електронско учење подржано интернет технологијама (генеза, појам и предвиђања развоја). *Норма*, 14(3), 263–280.
- Путник, З. (2013). Прилози развоју електронског учења–Мogućности конверзије наставних активности и материјала у електронски облик. *Докторска дисертација*. Нови Сад: Природно-математички факултет. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/id/38725/Disertacija2667.pdf>.
- Ристић, М. (2009). Е-учење – потенцијали за подршку даровитим ученицима. *Даровити и друштвена елита*, 15, 519–533.
- Ристић, М., Мандић, Д. (2019). *Образовање на даљину*. Учитељски факултет.
- Staker, H., & Horn, M. B. (2012). *Classifying K-12 Blended Learning*. Institute Innosight.
- Солеша, Д. (2007). Е-learning перспективе и будућност. *НОРМА*, 12(1), 9–22. Станковић, Д. и Стоименов, Ј. (2010). Хибридни модел наставе уз примену најновијих информационо-комуникационих технологија. *Телекомуникациони форум ТЕЛФОР* (18), 1149–1152, Београд. http://2010.telfor.rs/files/radovi/TELFOR2010_10_22.pdf

Стојановић, Ј. Денић, Н., Илић, И, (2021). Информационо-комуникационе технологије у високошколској настави на Косову и Метохији: тренутно стање и перспективе. *Васпитање и образовање у дигиталном окружењу*, 219–224.

Стручно упутство за организовање и остваривање наставе непосредним путем и путем учења на даљину за средње школе у школској 2020/2021 години, број 61 1-00-1248/2020-03 од 11. августа 2020 године. <https://zuov.gov.rs/wp-content/uploads/2021/08/Strucno-uputstvo-za-organizaciju-rada-srednjih-skola-2021-2022.pdf>.

HYBRID INSTRUCTION IN HIGHER EDUCATION

Jovana Arsić

University of Niš, Pedagogical Faculty in Vranje

Marija Jovanović

University of Niš, Faculty of Philosophy, Department of Pedagogy

Abstract: The Covid-19 pandemic caused profound changes in all of the educational systems around the world, and these developments have had a considerable impact on how organizational forms of instruction are approached. Distance learning, online instruction, and hybrid instruction are substituting traditional face-to-face instruction. Hybrid instruction, an organizational style of learning that blends direct instruction with online education, actually becomes more prominent during this time of crisis. It held a unique position and function within the higher education system. The purpose of this paper is to ascertain the didactic qualities and principles of hybrid instruction from the viewpoint of the students. The research sample was made up solely of university students who participated in some type of hybrid method of instruction during their studies in order to assure the most accurate results. The study findings indicate that students have favorable opinions of the didactic elements of hybrid instruction and its principles. The most important didactic aspects of hybrid instruction were the high-quality integration of online and direct teaching tactics, the effectiveness and balancing of personal and student commitments, and the availability of settings that allowed students to study and advance at their own pace. Students, on the other hand, believe that the core principles of this teaching model are efficiency in time and finance management, as well as their use of time. In terms of additional support to attain effective higher education, the demonstrated positive student impressions clearly indicate a range of pedagogical implications concerning the worth, necessity, and use of this instruction model in the post-pandemic age.

Key words: hybrid instruction, higher education instruction, students, didactic features, educational context.

Primljeno: 28.04.2023.

Prihvaćeno za objavljivanje: 03.06.2023.